अंक २४
जेठ २०७६

शोध-संक्षेप

संघीयता र विद्यालय शिक्षा

संघीय गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, २०७२ कार्यान्वयनमा जाँदै गर्दा खास गरी विद्यालय शिक्षाको क्षेत्रमा ठूलै हलचल मच्चिएको छ । हिजोसम्म केन्द्रीय सरकार मातहतमा रहिआएको विद्यालय शिक्षाको सञ्चालन प्रक्रिया नयाँ संविधानमा स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र आएको छ । तर, संवैधानिक प्रावधान बमोजिम स्थानीय सरकार मातहत विद्यालय तहको शिक्षाको प्रबन्धन गर्ने क्रममा केही गम्भीर समस्या सिर्जना भएका छन् । खास गरी शिक्षकहरूका संघ/संगठनको प्रतिरोध, र केन्द्रीय सरकार तथा कर्मचारी संयन्त्रको समेत असहयोगका कारण शिक्षा क्षेत्रमा संघीयताको जुन परिकल्पना गरिएको हो सो असफलताको सँघारमा पुगेको छ । विद्यालय तहको शिक्षा क्षेत्रमा सरोकारवालाहरू माझ देखिएको यो द्वन्द्वले कालान्तरसम्म नेपालको शिक्षा क्षेत्रलाई गाँज्ने देखिन्छ । मार्टिन चौतारीको यो शोध-संक्षेपमा विद्यालय शिक्षा सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएका संवैधानिक एवं कानूनी प्रावधान, सरोकारवालाहरू (शिक्षक महासंघ, शिक्षा मन्त्री/मन्त्रालय, कर्मचारीतन्त्र, स्थानीय सरकारका महासंघ) का भूमिका र ती पछाडिका अन्तर्निहित कारण केलाइएको छ ।

संविधान, कानून र निर्देशनका शृंखला

नेपालको संविधान, २०७२ मा शिक्षाको हकलाई मौलिक हक अन्तर्गत राखिएको छ । नेपालका प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तह सम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हकको व्यवस्था संविधानले गरेको छ ।[१] संविधानको अनुसूची ८ मा प्रस्ट रूपमा विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र राखिएको छ ।

संविधानप्रदत्त उक्त अधिकारको बाँडफाँडलाई व्यवस्थित गर्न संघीय सरकारको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले नेतृत्व गरेर "स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४" कार्यान्वयनमा ल्यायो । यो ऐनले आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा सञ्चालन/व्यवस्थापन स्थानीय सरकार मातहत राख्दै स्थानीय तहमा शिक्षा नीति, ऐन नियम बनाउनेदेखि लिएर विद्यालय सञ्चालन, नियमन, अनुगमन र शिक्षक/कर्मचारीको दरबन्दी मिलान जस्ता अधिकार स्थानीय सरकारलाई दियो । ऐनले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको गठन र विद्यालयको वित्तीय व्यवस्थापन समेत स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रमा राख्यो ।[२] संघीय सरकारले नै बनाएको तर शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (यहाँ उप्रान्त शिक्षा मन्त्रालय मात्र लेखिने) ले नेतृत्व लिएको "अनिवार्य तथा निःशुल्क

[१] नेपालको संविधान, २०७२ ले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँच, राज्यबाट आधारभूत तह सम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यसै गरी अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने र दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक समेत छ । साथै, मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक समेत संविधानले प्रदान गरेको छ । नेपाल सरकार । २०७२ । *नेपालको संविधान, २०७२* । काठमाडौँ : नेपाल सरकार ।

[२] हेर्नुहोस्, नेपाल सरकार । २०७४ । *स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४* । काठमाडौँ : नेपाल सरकार ।

मार्टिन चौतारी
२७ जीतजंग मार्ग, थापाथली
पो.ब.नं. १३४७०
काठमाडौँ, नेपाल
टेलिफोनः ०१-४२३८०५०
फ्याक्सः ०१-४२४००५९
chautari@mos.com.np
www.martinchautari.org.np

शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५" ले "प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तह सम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व र तत्सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको हुनेछ" भन्यो ।[३]

संविधान र खास गरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले तोके बमोजिम पछिल्लो समय विभिन्न स्थानीय सरकार (गाउँ/नगरपालिका) ले विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी स्थानीय ऐन, नियम र निर्देशिका बनाउने कार्यलाई अगाडि बढाएका छन् ।[४] यस क्रममा गएको दुई वर्षमा ऐन/नियम बनाएर वा नबनाई केही जिल्लामा स्थानीय सरकारले विद्यालय शिक्षा सञ्चालनमा आफ्नो सक्रियता देखाएका छन् । केही जिल्लामा (उदाहरणका लागि जुम्ला, सल्यान, दाङ, बाग्लुङ, धादिङ, भक्तपुर, पर्सा, सुनसरी, इलाम, तेह्रथुम, आदि) मा स्थानीय सरकारले विद्यालय व्यवस्थापन समिति भंग गर्ने, प्रधानाध्यापक परिवर्तन गर्ने र शिक्षक सरुवा गर्ने काम समेत गरेका छन् । स्थानीय सरकारका यस्ता कार्य विरुद्ध विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक र शिक्षक तथा शिक्षक संगठनका प्रतिनिधि अदालत पुगेको समाचारहरूमा जनाइएका छन् ।[५] स्थानीय सरकारले गरेका यस्ता केही निर्णयलाई अदालतले "तत्काल कार्यान्वयन नगर्न" आदेश समेत दिएको छ ।[६] ती मुद्दा अदालतमा अझै विचाराधीन छन्, पूर्ण टुंगोमा पुगिसकेका छैनन् । संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले विद्यालय शिक्षा स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र रहने भने पनि शिक्षक संघ/संगठनका प्रतिनिधिले चाहिँ राष्ट्रिय शिक्षा ऐन बनेपछि मात्र स्थानीय सरकारले तत् इलाकामा विद्यालय सञ्चालन सम्बन्धी कानून बनाउन सक्ने तर्क अगाडि सारिरहेका छन् ।[७]

विद्यालय सञ्चालन गर्ने विषयमा स्थानीय सरकार र शिक्षक संघ/संगठनका प्रतिनिधिबीच विवाद बढ्दै गएपछि पुस दोस्रो हप्ता २०७५ मा शिक्षा मन्त्रालयको आग्रहमा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले राष्ट्रिय शिक्षा ऐन नबनेसम्म स्थानीय सरकारलाई स्वतन्त्र ढंगले शिक्षा सम्बन्धी कानून बनाउन रोक लगाएको छ ।[८] आफैले नेतृत्व लिएर तयार गरेको स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको मर्म विपरीत हुने गरी संघीय मामिला मन्त्रालयले यो कदम चालेको हो । पछिल्लो समय शिक्षा मन्त्रालयले जिल्लास्थित "शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ" (साविक जिल्ला शिक्षा कार्यालय) लाई पुन: सक्रिय बनाउँदै विद्यालय सञ्चालन प्रक्रिया (विशेष गरी शिक्षक व्यवस्थापन) मा आफ्नो भूमिका बढाउन थालेको छ (थप तल) ।

शिक्षक र तिनका संघ/संगठनको प्रतिरोध

स्थानीय सरकारले विद्यालय शिक्षा सञ्चालन गर्ने कुराको शिक्षकहरूले किन विरोध गरेका हुन् भनेर बुझ्न शिक्षा क्षेत्रमा विगत (खास गरी पञ्चायत काल, २०१७–२०४६) मा भएको राजनीतिक हस्तक्षेप र सोको दुष्प्रभावलाई समेत ध्यान दिन जरुरी छ । पहिले मूलत:

---

[३] हेर्नुहोस्, नेपाल सरकार । २०७५ । *अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५* । काठमाडौँ : नेपाल सरकार ।

[४] हेर्नुहोस्, राई, गणेश । २०७५ । स्थानीय तहमा आफूखुसी शिक्षा ऐन । *कान्तिपुर*, कात्तिक २५, पृ. ३; भट्टराई, विप्लव । २०७५ । स्थानीय तहमा भिन्दाभिन्दै शिक्षा नियम । *कान्तिपुर*, जेठ २५, www.kantipurdaily.com/pradesh-1/2018/06/08/152843840378992641.html मा उपलब्ध; वैशाख १०, २०७६ मा हेरिएको ।

[५] हेर्नुहोस्, पाण्डे, तुलाराम, विप्लव महर्जन र राजबहादुर शाही । २०७५ । स्थानीय तहमा शिक्षा : ऐन नबन्दा झमेला । *कान्तिपुर*, मंसिर १६, पृ. ३; कान्तिपुर । २०७५ । धरानको शिक्षा नियमावली विरुद्ध रिट । असोज १, www.kantipurdaily.com/pradesh-1/2018/09/17/153718528038739965.html मा उपलब्ध; वैशाख १०, २०७६ मा हेरिएको ।

[६] उदाहरणका लागि त्रिपुरासुन्दरी गाउँपालिका, सिन्धुपाल्चोकले वैशाख २६, २०७५ मा स्थानीय सामुदायिक विद्यालयमा आठ शिक्षक सरुवा दिए । गाउँपालिका अध्यक्ष भूपेन्द्र श्रेष्ठले हस्ताक्षर गरेर उनीहरूलाई सरुवा पत्र दिइयो । सो निर्णय विरुद्ध सरुवामा परेका हरिप्रसाद सुवेदी सहित पाँच शिक्षकले सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरे । सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठको एकल इजलासले सरुवा कार्यान्वयन नगरी निवेदकहरूलाई पूर्ववत् विद्यालयमा सेवा गर्न दिन गाउँपालिकाको नाममा अन्तरिम आदेश दियो । हेर्नुहोस्, दंगाल, ध्रुव । २०७५ । शिक्षक सरुवा विरुद्ध सर्वोच्चको अन्तरिम आदेश । *नागरिक*, जेठ १०, पृ. ४ । यसै गरी, दाङ जिल्लास्थित बंगलाचुली गाउँपालिकाले सामुदायिक विद्यालयका व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष सम्बन्धित वडाका अध्यक्ष हुनेछन् भन्ने नीति जेठ २०७५ मा पारित गर्‍यो । सोही नीति अनुरूप गाउँपालिकाका सबै ४१ सामुदायिक विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन समिति भंग गर्न शुरू गरियो । श्रीवारी माविका विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष शिवे दमाई र स्थानीय भेषराज खत्रीले नयाँ व्यवस्था लागू नगर्न अन्तरिम आदेश माग गर्दै उच्च अदालत तुलसीपुरमा रिट दिए । असार ३, २०५७ मा उच्च अदालतले तत्काल निर्णय कार्यान्वयन नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गर्‍यो । हेर्नुहोस्, बस्नेत, देवेन्द्र । २०७५ । विवादास्पद निर्णय गर्दै स्थानीय सरकार । *नागरिक*, असार १२, पृ. १ र ४ । त्यस्तै, कालिकोटको नरहरिनाथ गाउँपालिकाको पहिलो गाउँ परिषद्ले आफ्नो तह अन्तर्गत पर्ने सबै विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षलाई हटाएर वडाध्यक्षलाई जिम्मेवारी दियो । शिक्षक सरुवा र प्रधानाध्यापक परिवर्तन गर्‍यो । यस निर्णय विरुद्ध शिक्षक अदालत पुगे । उच्च अदालत सुर्खेत अन्तर्गत जुम्ला इजलासले अहिले उक्त निर्णयलाई रोकिदिएको छ । काफ्ले, प्रतीक्षा । २०७५ । स्थानीय तहमा आफूखुसी शिक्षा ऐन : संघ र प्रदेशको ढिलाइले हतारिए स्थानीय तह, शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ भूमिका विहीन । www.kantipurdaily.com/pradesh-4/2018/12/14/154476381913354595.html मा उपलब्ध, जेठ ३, २०७६ मा हेरिएको ।

[७] एडुखबर डट कम र मार्टिन चौतारीले वैशाख ४, २०७६ मा आयोजना गरेको "संघीयतामा विद्यालय शिक्षा : सरोकारवालाबीच अन्तर्क्रिया" कार्यक्रममा नेपाल शिक्षक महासंघका महासचिव लक्ष्मीकिशोर सुवेदीले प्रस्तुत गरेको विचार ।

[८] हेर्नुहोस्, मिश्र, राजेश । २०७५ । शिक्षा कानूनमा केन्द्रको अंकुश । *कान्तिपुर*, पुस १५, पृ. ३ ।

सामुदायिक नियन्त्रणमा रहेको नेपालको विद्यालय क्षेत्रलाई नयाँ शिक्षा योजना अन्तर्गत २०२८ सालमा सरकारीकरण गरिएपछि समग्र शिक्षालय र शिक्षकहरू "सरकारी" बनाइए। शिक्षक र विद्यार्थीलाई विपक्षी राजनीतिमा संलग्न हुनबाट रोक्ने र उनीहरूलाई राज्यको पूर्ण नियन्त्रण राख्ने अभिप्रायले ल्याइएको यो शिक्षा नीतिले शिक्षा क्षेत्रलाई समुदायबाट अलग्यायो; सरकारी नियन्त्रणमा पुर्‍यायो। तर शिक्षा क्षेत्रलाई राजनीतिक (दलहरूको) पहुँच र प्रभावबाट टाढा राख्न सकेन।[९] सरकारी कर्मचारी सरह बनाइएका शिक्षकहरू समुदायमा रहने तर समुदायप्रति उत्तरदायी हुन नपर्ने व्यवस्थाले शिक्षा क्षेत्रको गुणस्तर खस्कँदै गयो।

समुदायलाई शिक्षा क्षेत्रबाट अलग्याउने कार्य गलत थियो भन्ने कुराको पछि "रियलाइजेशन" भयो। २०५८ सालमा गरिएको शिक्षा ऐनको सातौं संशोधनबाट केही हदसम्म पहिलेको गल्ती सुधार्ने प्रयत्न गरियो। पहिले सरकारी भनिने विद्यालयलाई अब "सामुदायिक विद्यालय" नामकरण गरियो। संशोधित शिक्षा ऐनमा विद्यालय समुदायमा "हस्तान्तरण" गर्ने प्रस्ट उल्लेख नगरे पनि यस ऐनको मूल मर्म सरकारी विद्यालयलाई समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने नै थियो।[१०] ऐनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्य अभिभावकबाट छानिने प्रावधान राखियो।[११] तर, विद्यालयको स्वामित्व समुदायमा फर्काउने यो प्रयत्नले अपेक्षित सफलता पाएन, जसको प्रमुख कारण शिक्षक र तिनका संघ/संगठनको प्रतिरोध थियो।

जब संघीय गणतान्त्रिक नेपालको संविधान लेखन क्रम शुरू भयो तब केन्द्रका अधिकार प्रदेश र स्थानीय सरकारमा बाँडफाँड गर्ने कुरा बहसको केन्द्रमा रह्यो। विद्यालय शिक्षालाई स्थानीय सरकार मातहत ल्याउने विषयमा दलहरूबीच खासै मतभेद देखिएन। तर, त्यसो नहोओस् भन्ने शिक्षक संघ/संगठनहरूको जिरह रह्यो। विद्यालय शिक्षालाई स्थानीय सरकार मातहत नै रहने गरी संविधानको मस्यौदा बाहिर आएपछि शिक्षकहरूको छाता संगठन नेपाल शिक्षक महासंघले त्यसो नगर्न सुझाव दियो, र "लबिइङ" गर्‍यो।[१२] यद्यपि, उनीहरूको सो प्रयत्न सफल भएन, र नेपालको संविधान, २०७२ मा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय सरकारको अधिकारभित्र राखियो।

संविधानको घोषणा भएको करिव एक वर्षपछि मंसिर १६–१७, २०७३ मा काठमाडौँमा सम्पन्न नेपाल शिक्षक महासंघको विधान अधिवेशनले संघीय प्रणालीमा विद्यालय शिक्षा सञ्चालनबारे सात ओटा प्रस्ताव पारित गरेको थियो।[१३] तीमध्ये प्रस्ताव संख्या ५ मा "नेपालको संविधानद्वारा निर्दिष्ट गरिए बमोजिमको विद्यालय शिक्षालाई प्रान्त र स्थानीय सरकारद्वारा व्यवस्थित गर्ने भनिएकोमा तत्कालको लागि स्थानीय सरकारको सट्टा संघ र प्रान्तीय सरकारहरूद्वारा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने" भनियो।[१४] यसले स्थानीय सरकारको मातहतमा रहने कुरामा शिक्षकहरूको अरुचि प्रस्ट्याउँछ।[१५]

आफ्नो माग सम्बोधन नभएपछि सोही मुद्दा लिएर शिक्षकहरूका संगठन गएको दुई वर्षदेखि आन्दोलनरत छन्। गत वर्ष (वैशाख २५, २०७५ मा) शिक्षक महासंघले शिक्षामन्त्रीलाई बुझाएको २३ बुँदे ज्ञापनपत्रमा अन्य विषयका अतिरिक्त "शिक्षक सेवा आयोगलाई संवैधानिक आयोगको रूपमा गठन गर्न" र "विद्यालय तहको शिक्षालाई तीन ओटै तहको सरकारहरूको संयुक्त कार्यसूचीमा राख्न" माग गरेका थिए। साथै, उनीहरूले "विद्यालय तहको शिक्षा व्यवस्थापनका नाममा संघीय मामिला...मन्त्रालय र स्थानीय तहको अनावश्यक हस्तक्षेप बन्द गर्न" समेत भनेका थिए। आफूले उठाएका मुद्दा सम्बोधन गरियोस् भनेर महासंघले चरणबद्ध रूपमा "प्रचारात्मक, असहयोगात्मक र अवरोधात्मक" कार्यक्रम तय गर्‍यो।[१६]

[९] हेर्नुहोस्, Parajuli, Lokranjan. 2017. Schools as an Arena of Struggle: Reexamining the Panchayat Era Politics of Education. Paper presented at the Annual Kathmandu Conference on Nepal and the Himalaya, organized by Social Science Baha, Association for Nepal and Himalayan Studies, Britain-Nepal Academic Council, Centre for Himalayan Studies-CNRS and Nepal Academic Network (Japan), Kathmandu, July 26.

[१०] Carney, Stephen, Min B. Bista and Jytte Agergaard. 2007. 'Empowering' the 'Local' through Education? Exploring Community Managed Schooling in Nepal. *Oxford Review of Education* 33(5): 611–628.

[११] हेर्नुहोस्, नेपाल कानून आयोग। २०५८। शिक्षा ऐन (सातौँ संशोधन), २०५८। काठमाडौँ: नेपाल कानून आयोग

[१२] हेर्नुहोस्, शर्मा, लक्ष्मण। सन् २०१७। संघीयतामा शिक्षक व्यवस्थापन : शिक्षक महासंघको दृष्टिकोण। अप्रकाशित कार्यपत्र, नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन, ललितपुर।

[१३] सो अधिवेशनले अघि सारेका मागहरू निम्न वेबपेजमा हेर्न सकिन्छ : http://educationpati.com/cntnews121?fbclid=IwAR1Da8si8iFsogDTQL39DnNG9vCOMTmUG_O-qaxIPzKC6WtE0I FaemFezM; वैशाख २२, २०७६ मा हेरिएको।

[१४] सो अधिवेशनले अघि सारेका मागका लागि http://educationpati.com/cntnews121?fbclid=IwAR1Da8si8iFsogDTQL39DnNG9vCOMTmUG_O-qaxIPzKC6WtE0IFaemFezM हेर्नुहोस्; वैशाख २, २०७६ मा हेरिएको।

[१५] हेर्नुहोस्, दाहाल, राजेन्द्र। २०७३। समुदायबाट अलग्याइँदै सामुदायिक विद्यालय। *शिक्षक* ९(१०६) : ४।

[१६] वैशाख २५, २०७५ मा नेपाल शिक्षक महासंघले शिक्षामन्त्रीलाई बुझाएको २३ बुँदे ज्ञापनपत्रका लागि http://educationpati.com/9jesthacnt हेर्नुहोस्; वैशाख २५, २०७६ मा हेरिएको।

नेपाल सरकार र महासंघबीच विगतमा पटक-पटक गरिएका सहमति/सम्झौता कार्यान्वयन नभएका भन्दै महासंघले असोज दोस्रो हप्ता २०७५ मा २६ ओटा माग राखेर एक महिने (असोज २१ देखि मंसिर २१, २०७५ सम्म) आन्दोलन घोषणा गऱ्यो । "स्थानीय सरकारले शिक्षा सम्बन्धी गरेका गतिविधि रोक्नु पर्ने" माग समेत राखिएको सो आन्दोलनका कार्यक्रममा सबै स्थानीय निकाय, जिल्ला, प्रदेश सरकारमा धर्ना दिने, जुलुस गर्नेदेखि काठमाडौँमा बृहत् विरोधसभा आयोजना गर्ने सम्म थिए ।[१७] मागको दोस्रो बुँदामा भनिएको छ :

> संघीय तथा प्रादेशिक शिक्षा ऐन नबनिसकेको र मौजुदा शिक्षा ऐन र नियमावली क्रियाशील रहिरहेका अवस्थामा स्थानीय तहबाट आफू खुशी कार्यविधि, नियमावली तथा ऐन बनाई कार्यान्वित गर्न समेत थालिएको छ । संघीय तथा प्रादेशिक शिक्षा ऐनमा आधारित भएर बन्नु पर्ने स्थानीय तहको ऐन संघीय तथा प्रादेशिक शिक्षा ऐनभन्दा अघि बन्नु र बनाइनु सर्वथा अनुचित र संविधानको मर्म विपरीत कार्य हो । त्यसैले संघीय तथा प्रादेशिक शिक्षा ऐन नबनेसम्म यस्ता ऐन तथा कानून बनाउने र जारी गर्ने कार्य अविलम्ब रोक्न स्थानीय तहलाई कडा निर्देशन दिइयोस् ।

सोही मागको तेस्रो बुँदामा भनिएको छ :

> जथाभावी ऐन, निर्देशिका वा कार्यविधि बनाइ स्थानीय तहले प्रधानाध्यापक, शिक्षक तथा विद्यालय कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा तथा बर्खास्ती गरी आम शिक्षक र विद्यालय कर्मचारीहरूमा आतंक सिर्जना गरेको थुप्रै घटनाहरू सार्वजनिक भइरहेका छन् । यस्ता कार्य नगर्न सम्मानित अदालतले समेत निर्देश गरिसकेका छ । तर पनि ज्यादती, घटना बन्द भएका छैनन् । हामी यस्ता ज्यादती र जोर जबर्जस्तीको घोर भत्सर्ना गर्दछौँ । अहिलेको अवस्थामा यस्ता अवैधानिक कार्यहरू अविलम्ब बन्द गर्न स्थानीय तहलाई कडा निर्देशन जारी गरियोस् ।

विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी गाउँ/नगरपालिकाले शिक्षा ऐन/नियम बनाउन थालेपछि शिक्षक संघ/संगठनका प्रतिनिधि र शिक्षक थप विरोधमा उत्रिएका हुन् ।[१८] "राष्ट्रिय शिक्षा ऐन" नबनिकन स्थानीय स्तरमा बन्ने शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियम आफूलाई मान्य नहुने उनीहरूको जिकिर छ ।[१९] विद्यालय शिक्षाको सञ्चालन/व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारको अधिकार सीमित गर्दै यसलाई पुन: पुरानै केन्द्रीकृत संरचनामा लान उनीहरूले चाहेका छन् । अब बन्ने संघीय शिक्षा कानूनमा शिक्षकको तलब, भत्ता, पेन्सन, उपदान र औषधीजस्ता सेवा शर्त र सुविधाको दायित्व संघीय सरकारमा हुने र प्रदेश/स्थानीय सरकारले ती सेवा शर्त र सुविधा परिवर्तन गर्न नसक्ने प्रावधान राख्न महासंघले माग गरेको छ ।[२०]

विद्यालय तहको शिक्षालाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीमा राख्नु पर्ने मागलाई शिक्षक महासंघले गएको तीन वर्षदेखि निरन्तर रूपमा उठाउँदै आइरहेको छ ।[२१] संविधानको अनुसूची ८ मा स्थानीय सरकारको अधिकारको सूचीको रूपमा विद्यालय शिक्षा प्रस्ट रूपमा राखिएको भए पनि अनुसूची ९ को दोस्रो बुँदामा साझा सूचीको रूपमा "शिक्षा, खेलकुद र पत्रपत्रिका" समेत उल्लेख भएकोले र संविधानले "आधारभूत/माध्यमिक बाहेकको शिक्षा" भन्ने नतोकेकोले माध्यमिक शिक्षा समेत तीन ओटै सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहने तर्क उनीहरूले गरेका छन् । आफ्ना मागहरूको सुनुवाइ नभए आन्दोलन चर्काएर भए पनि संविधान संशोधन गर्नेतर्फ लाग्ने उनीहरूले बताएका छन् ।[२२]

संघीय सरकार र कर्मचारीतन्त्रको भूमिका

बितेका दुई-तीन वर्षमा शिक्षा मन्त्रालयले विद्यालय तहको शिक्षाबारे गरेका विभिन्न निर्णयलाई पहिले केलाऔँ । संविधानमा राजनीतिक एकाइको रूपमा जिल्लाको व्यवस्था नगरिएकाले नयाँ संस्था (स्थानीय सरकार) हरूले पहिलेको जिल्ला शिक्षा कार्यालय (जिशिका) ले गरिआएको कामको स्वामित्व ग्रहण नगर्दा सम्मका लागि संघीय सरकारले संक्रमणकालीन व्यवस्था गऱ्यो । वैशाख २७, २०७४ मा मन्त्रीपरिषद्ले साविक जिशिकालाई "शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ" (शिक्षा एकाइ) मा रूपान्तरण गरेर जिल्ला

[१७] नेपाल शिक्षक महासंघले घोषणा गरेका माग र आन्दोलनका कार्यक्रम www.janaboli.com/post/165449 मा उपलब्ध छ; जेठ २, २०७६ मा हेरिएको ।

[१८] कान्तिपुर । २०७५ । शिक्षक आन्दोलनमा । www.kantipurdaily.com/pradesh-6/2018/11/17/15424311497069115.html मा उपलब्ध; जेठ ३, २०७६ मा हेरिएको ।

[१९] हेर्नुहोस्, काफ्ले, प्रतीक्षा । २०७५ । स्थानीय तहमा आफूखुसी शिक्षा ऐन : संघ र प्रदेशको ढिलाइले हतारिए स्थानीय तह, शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ भूमिकाविहीन । www.kantipurdaily.com/pradesh-4/2018/12/14/154476381913354595.html मा उपलब्ध; जेठ ३, २०७६ मा हेरिएको ।

[२०] शिक्षकहरूका मागका लागि www.janaboli.com/post/165449 हेर्नुहोस्, वैशाख २३, २०७६ मा हेरिएको ।

[२१] हेर्नुहोस्, दाहाल, राजेन्द्र ।२०७३ । समुदायबाट अलग्याइँदै सामुदायिक विद्यालय । *शिक्षक* ९(१०६) : ४ ।

[२२] एडुखबर डट कम र मार्टिन चौतारीले वैशाख ४, २०७६ मा "संघीयतामा विद्यालय शिक्षा : सरोकारवालाबीच अन्तर्क्रिया" कार्यक्रममा नेपाल शिक्षक महासंघका महासचिव लक्ष्मीकिशोर सुवेदीले प्रस्तुत गरेको विचार ।

प्रशासन कार्यालय अन्तर्गत राख्ने निर्णय गऱ्यो ।[२३] सरकारको यस निर्णयप्रति शिक्षा सेवा तर्फका कर्मचारी सन्तुष्ट थिएनन् । उनीहरूको यस्तो असन्तुष्टिपछि पुस ९, २०७५ को मन्त्रीपरिषद् बैठकले सो एकाइलाई पुन: शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको "शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र" मातहत राख्ने निर्णय गऱ्यो ।[२४]

शिक्षा मन्त्रालयका पछिल्ला गतिविधि हेर्दा उसले यो एकाइलाई साविक जिशिकाको रूपमा विकास गर्न चाहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले हालै (वैशाख ५, २०७६ मा) स्थानीय सरकारको अधिकारमा हस्तक्षेप गर्दै करारमा शिक्षक नियुक्त गर्न ७७ ओटै जिल्लाका शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइलाई एक परिपत्र जारी गऱ्यो । शिक्षा नियमावली २०५९ को नियम ९७ को व्यवस्था अनुसार शिक्षा मन्त्रालयले करारमा शिक्षक नियुक्त गर्न यो परिपत्र जारी गरेको जनाइएको छ ।[२५] साथै, यो परिपत्रमा शिक्षा सेवा आयोगले गराएको आन्तरिक प्रतिस्पर्धामा असफल भएका, परीक्षामा सहभागी नभई सेवासुविधा लिएर घर जाने र अनिवार्य अवकाशमा परेर रिक्त भएका दरबन्दीमा शिक्षक नियुक्त गर्न लागिएको भनिएको छ । एक समाचारमा जनाइए अनुसार यो परिपत्र अनुसार कार्यान्वयन भए (संघीय सरकारले) करिब १० हजार शिक्षक करारमा नियुक्त गर्ने अनुमान छ ।[२६]

त्यसै गरी, वैशाख २२, २०७६ मा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले जिल्लास्थित शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइलाई शिक्षकको सरुवा गर्न सक्ने परिपत्र समेत जारी गऱ्यो ।[२७] शिक्षा मन्त्रालयको उक्त परिपत्र संविधानको व्यवस्था विपरीत भएको भन्दै गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ र नेपाल नगरपालिका संघले आपत्ति जनाएका छन् । साथै, उनीहरूले "संविधानले नै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा सम्बन्धी कार्य स्थानीय सरकारको एकल अधिकारको रूपमा प्रदान गरिसकेपश्चात् पनि करार शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित स्थानीय सरकारसँग कुनै सरोकार नराखी शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ मार्फत संघीय सरकार आफैँले गर्न खोज्नु संविधानको व्यवस्था विपरीत रहेको छ" भनेका छन् ।[२८] साथै, शिक्षकहरूको नियुक्ति र परिचालन स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्र भएको बताउदै स्थानीय सरकारको स्वीकृतिविना गरिने यस्ता कार्यप्रति समेत उनीहरूले आपत्ति जनाए । गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ र नगरपालिका संघले शिक्षा मन्त्रालयले गरेका यी निर्णयलाई "संघीयता कार्यान्वयनको शुरूआती चरणमै संघीय सरकारका मन्त्रालयबाट स्थानीय सरकारलाई संवैधानिक अधिकारको प्रभावकारी प्रयोगमा सहजीकरण गर्नुको सट्टा संकुचन गर्न खोज्नु दुर्भाग्यपूर्ण रहेको" भनेका छन् ।[२९]

पहिले आपसमा राम्रो मिल्ती नभएका दुई संस्था—शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षक महासंघ—बीच अहिले मतैक्य देखिएको छ ।[३०] खास गरी स्थानीय सरकारलाई संविधानले प्रदान गरेको विद्यालय शिक्षा सञ्चालन/प्रबन्धनको अधिकार स्थानीय सरकारमा नजाओस् र पुरानै व्यवस्था अनुरूप जिल्ला/केन्द्रमै सो अधिकार रहिरहोस् भन्ने दुवैको चाहना भएको उनीहरूका गतिविधिले देखाएको छ । उदाहरणका लागि शिक्षा मन्त्रालय र नेपाल शिक्षक महासंघबीच फागुन ९, २०७५ मा भएको २० बुँदे सम्झौताको एउटा बुँदा हेरौँ । सहमति पत्रमा जिल्लामा शिक्षाको एकाइ स्थापनाबारे भनिएको छ :

> संघीय सरकारको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय मातहतमा रहने गरी र प्रदेश सरकारको समेत काम गर्ने गरी जिल्लामा शिक्षा मन्त्रालयको एकाइ व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो एकाइको कार्य विवरणमा शिक्षकको नियुक्ति, सरुवा तथा पदस्थापन, बढुवा, शिक्षकको लामो बिदा स्वीकृति, शिक्षाको बिदा प्रमाणीकरण, विभागीय सजाय र सोको अभिलेखीकरण, पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन सम्बन्धी काम, शिक्षक सेवा आयोग र शिक्षक किताबखाना सम्बन्धी काम, कक्षा १० र १२ को सार्वजनिक परीक्षा व्यवस्थापन जस्ता विषयहरू राख्ने प्रबन्ध गर्ने ।[३१]

[२३] शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले चैत २८, २०७४ मा जिल्ला शिक्षा अधिकारीहरुलाई "शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ प्रमुख भई कार्य गर्ने" सम्बन्धमा दिएको परिपत्र; प.सं. २.१.१६/०७४/०७५ (क.प्र.), च.नं. १५१७ ।

[२४] हेर्नुहोस्, कान्तिपुर । २०७५ । ७७ जिल्लामा शिक्षा कार्यालय पुन:स्थापना । माघ १०, पृ. १ ।

[२५] शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले वैशाख ५, २०७६ मा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइलाई "करार शिक्षक नियुक्ति सम्बन्ध" मा जारी गरेको परिपत्र; प.सं. २०७५/०७६ शि.ब्य.च.नं. १४८ । हेर्नुहोस्, पाण्डे, सूर्यप्रसाद । २०७६ । करार शिक्षक नियुक्त गर्ने बाटो खुला । *अन्नपूर्ण पोष्ट*; http://annapurnapost.com/news/125530; जेठ २, २०७६ मा हेरिएको ।

[२६] हेर्नुहोस्, कैनी, सुदीप । २०७६ । शिक्षक नियुक्ति केन्द्रबाटै । *कान्तिपुर*, वैशाख ८, पृ. १ र १६ ।

[२७] शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले वैशाख २२, २०७६ मा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइलाई "सरुवा सम्बन्ध" मा जारी गरेको परिपत्र; प.सं. २०७५/०७६ शि.ब्य.च.नं. १५७ । हेर्नुहोस्, पाण्डे, सूर्यप्रसाद । २०७६ । शिक्षक सरुवा खुल्यो । अन्नपूर्ण पोष्ट; http://annapurnapost.com/news/126747; जेठ २, २०७६ मा हेरिएको ।

[२८] हेर्नुहोस्, एडुखबर डट कम । २०७६ । करार शिक्षकको नियुक्ति स्थानीय सरकार आफैँले गर्ने, शिक्षा मन्त्रालयको परिपत्र संविधान विपरीत । www.edukhabar.com/news/13429 मा उपलब्ध; वैशाख २४, २०७६ मा हेरिएको ।

[२९] गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपाल र नेपाल नगरपालिका संघले वैशाख ८, २०७६ मा विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन सम्बन्धमा जारी गरेको ध्यानाकर्षण पत्र ।

[३०] शिक्षक संघ/संगठनका प्रतिनिधिसँग चैत २०७५ मा गरिएको कुराकानी ।

[३१] हेर्नुहोस्, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र नेपाल शिक्षक महासंघबीच फागुन ९, २०७५ मा भएको सहमतिको बुँदा नं. ३ (ग) ।

नयाँ बन्न गइरहेको "राष्ट्रिय शिक्षा ऐन" मा उपरोक्त बुँदा समावेश गर्ने भन्नेमा शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षक महासंघबीच सहमति भइसकेको छ ।[३२] माथिको सहमतिले शिक्षक नियुक्ति, सरुवा तथा पदस्थापन, बढुवा र शिक्षकको बिदा स्वीकृति जस्ता विषयलाई शिक्षा मन्त्रालय मातहतमा रहने जिल्लास्थित "शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ" मातहत ल्याउन चाहेको देखिन्छ । त्यसै गरी, शिक्षकको सेवा शर्त र सुविधाको मापदण्ड संघीय सरकारले तोक्ने र सेवा निवृत्त शिक्षकको निवृत्तिभरण र स्थायी शिक्षकको रूपमा काम गर्दै गरेका सबै शिक्षकको तलब भत्ता, निवृत्तिभरण, उपदान, औषधी उपचार तथा बिमा खर्चको दायित्व संघीय सरकारमा रहने प्रावधान समेत प्रस्तावित संघीय शिक्षा ऐनमा राख्ने सम्झौता उनीहरूबीच भएको छ ।[३३]

यो सम्झौता संविधान विपरीत त छ नै, संघीय सरकार स्वयंले बनाएको स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा रहेको "सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान गर्न सक्ने" प्रावधानको पनि खिलाफ छ ।[३४] यदि यो सम्झौता अनुरूप "राष्ट्रिय शिक्षा ऐन" बन्ने हो भने स्थानीय सरकारको अधिकार केन्द्र सरकारले पठाएको तलबभत्ता शिक्षकलाई वितरण गर्नेमा मात्र सीमित हुनेछ ।[३५] यो सम्झौताले गर्दा "संविधान तथा कानूनको विरुद्ध हुने गरी कुनै सरकारी निकायले सहमति/सम्झौता गर्न मिल्छ/सक्छ ?" भन्ने प्रश्न समेत उब्जिएको छ ।

शिक्षा मन्त्रालयको यस्ता गतिविधिलाई स्थानीय जनप्रतिनिधिका छाता संगठन गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपाल र नेपाल नगरपालिका संघले "संविधानको व्यवस्था विपरीत" भन्दै यसको विरोध समेत गरेका छन् ।[३६] विद्यालय शिक्षा संवैधानिक रूपले नै स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकारमा परेको भन्दै विद्यालय सञ्चालनका सबै अधिकार स्थानीय सरकारमा रहनुपर्ने तर्क उनीहरूको छ ।[३७]

[३२] कैनी, सुदीप । २०७५ । शिक्षामा स्थानीय तहको अधिकार खोसिँदै । *कान्तिपुर,* फागुन १२, पृ. १ र २ ।

[३३] हेर्नुहोस्, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र नेपाल शिक्षक महासंघबीच फागुन ९, २०७५ मा भएको सहमतिको बुँदा नं. ६ क र ख ।

[३४] हेर्नुहोस, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ३ (११) ।

[३५] कैनी, सुदीप । २०७५ । शिक्षामा स्थानीय तहको अधिकार खोसिँदै । *कान्तिपुर,* फागुन १२, पृ. १ र २ ।

[३६] कैनी, सुदीप । २०७५ । शिक्षा मन्त्रालयसँग स्थानीय तह असन्तुष्ट । www.kantipurdaily.com/news/2018/08/23/153503809783926458.html मा उपलब्ध; वैशाख २६, २०७६ मा हेरिएको । यस विषयमा थप हेर्नुहोस्, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपाल र नेपाल नगरपालिका संघले वैशाख ८, २०७६ मा विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन सम्बन्धमा जारी गरेको ध्यानाकर्षण पत्र ।

[३७] एडुखबर डट कम र मार्टिन चौतारीले वैशाख ४, २०७६ मा "संघीयतामा विद्यालय शिक्षा : सरोकारवालाबीच अन्तर्क्रिया" कार्यक्रममा गाउँपालिका महासंघका अध्यक्ष होमनारायण श्रेष्ठले प्रस्तुत गरेको विचार ।

विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनबारे सरोकारवालाबीच भएको असहमतिले राष्ट्रिय शिक्षा ऐन निर्माणमा ढिलाइ भइरहेको बुझ्न कठिन छैन । २०७३ सालयता सो ऐनका कम्तिमा तीन ओटा प्रस्तावित मस्यौदा सार्वजनिक भएका छन् ।[३८] "प्रस्तावित राष्ट्रिय शिक्षा ऐन २०७५" विधेयकमा रहेका कतिपय प्रावधानप्रति विमति जनाउँदै गत वर्ष (२०७५) फागुन तेस्रो साता गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ र नेपाल नगरपालिका संघले शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री गिरिराजमणि पोखरेललाई संयुक्त ध्यानाकर्षण पत्र बुझायो । पत्रमा प्रस्तावित ऐनको मस्यौदाले संघीयतालाई "पूरै बिर्सिएको" भनेको छ । स्थानीय सरकारको एकल अधिकार क्षेत्रमा रहेको हरेक विषयमा "यस ऐन र तोकिए बमोजिम हुनेछ" भन्ने प्रावधानप्रति आपत्ति जनाउँदै मस्यौदामा दफावार रूपमा सुझाव दिन उपयुक्त नदेखिएकोले तीन तहकै सरकारका सरोकारवालाको समन्वयमा ऐनको मस्यौदाको पुन:लेखन हुनुपर्ने उनीहरूको माग छ । सो ध्यानाकर्षण पत्रको दोस्रो बुँदामा भनिएको छ :

> शिक्षा सम्बन्धी स्थानीय तहमा रहेको सबै एकल अधिकारको प्रयोग स्थानीय तहले बनाएको कानून र संरचना अनुसार हुने भएकोले सोही कामको लागि पुनः जिल्ला स्तरमा अर्को कुनै संरचना आवश्यक पर्दैन । यसले काममा दोहोरोपना, खर्चिलो र द्विविधा बढ्न जानेछ । जसको असर संघीयता महंगो शासन पद्धती हो भन्ने आवाजलाई थप बुलन्द पार्दै जानेछ ।

सो पत्रको तेस्रो बुँदामा अगाडि भनिएको छ :

> विद्यालय शिक्षक र कर्मचारी प्रशासन स्थानीय सरकारप्रति नै उत्तरदायी भएमा मात्र शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्न सकिन्छ । हिजोको शिक्षाप्रणालीमा भएको केन्द्रीकृत व्यवस्थालाई संविधानले संघीय संरचनामा रूपान्तरित गर्नु र संविधानले नै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा राखिदिनुको उद्देश्य पनि त्यही हो । तसर्थ, माध्यमिक शिक्षा सम्मको शिक्षक र कर्मचारी प्रशासन स्थानीय सरकारकै मातहतमा रहनु पर्दछ ।[३९]

अहिले विद्यालय शिक्षा सञ्चालन/व्यवस्थापनबारे सबैभन्दा पेचिलो विषय भनेको शिक्षक सञ्चालन (नियुक्ति, सरुवा, बढुवा) कसले गर्ने भन्ने हो । शिक्षक नियुक्ति,सरुवा, बढुवा (र, आवश्यक

[३८] यी फरक-फरक मितिमा छलफलका लागि सार्वजनिक भएका ऐनका मस्यौदा मार्टिन चौतारीको पुस्तकालयमा सुरक्षित रहेका छन् ।

[३९] गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपाल र नेपाल नगरपालिका संघले "शिक्षा मन्त्री समक्ष प्रस्तुत गरेको संयुक्त ध्यानाकर्षण पत्र;" मिति नखुलेको । गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघको कार्यालयबाट प्राप्त ।

परे शिक्षक बर्खास्ती) जस्ता अधिकार स्थानीय सरकारमा रहनु पर्ने धारणा गाउँपालिका महासंघ र नगरपालिका संघको छ।[४०] पछिल्लो समय शिक्षा मन्त्रालय पनि शिक्षक सञ्चालन/व्यवस्थापन प्रक्रियामा आफ्नो भूमिकालाई कुनै न कुनै रूपमा कायमै राख्न चाहन्छ । शिक्षक पनि स्थानीय सरकारको मातहतमा रहनु भन्दा पुरानै संरचना (शिक्षा मन्त्रालय/जिल्ला शिक्षा कार्यालय) मातहतमा रहन बढी खुशी देखिन्छन् । त्यो सम्भव नभए प्रादेशिक तहको मातहत आउने उनीहरूको रणनीति देखिन्छ।[४१] भविष्यमा बन्ने "राष्ट्रिय शिक्षा ऐन" मा शिक्षक भर्ना, सरुवा बढुवा र उनीहरूले प्राप्त गर्ने सेवा-सुविधाको निर्णय गर्न सक्ने अधिकार शिक्षा मन्त्रालयमा निहित रहने र शिक्षक संघ/संगठन विद्यालयका शिक्षक स्थानीय सरकारप्रति जवाफदेही हुन नपर्ने कानूनी संरचना तयार गर्नेतर्फ उनीहरू उद्यत देखिन्छन् ।

निष्कर्ष

नेपाल संघीय व्यवस्थामा गइसकेपछि र सोही व्यवस्था अनुरूपको संवैधानिक व्यवस्था भइसकेपछि सम्बन्धित सबै पक्षबाट मुलुकको मूल कानून अर्थात् संविधानको मर्म र भावना अनुरूपको कामकारवाही अपेक्षा गरिएको थियो । खास गरी एकात्मक राज्यबाट संघीय शासन-व्यवस्थामा प्रवेश (ट्रान्जिशन) गर्दा केही कठिनाइ र असमञ्जसको स्थिति आउनु अस्वाभाविक होइन । प्रारम्भिक दिनका त्यस्ता बाधा-अडचनलाई संघीय संसद र मूलत: संघीय सरकारले अग्रसरता लिएर सहज तुल्याउन वाञ्छनीय हुने थियो ।

नेपालको विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको सन्दर्भमा हेर्दा, प्रारम्भमा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको ऐन (स्थानीय निकाय सञ्चालन सम्बन्धी) ले केही हदसम्म संविधानको भावनालाई आत्मसात गर्दै स्थानीय सरकारलाई सघाउन खोजेको देखिन्थ्यो । सोही क्रमलाई निरन्तरता दिँदै विद्यालय शिक्षक र स्थानीय सरकारका नेतृत्वबीच देखिएका असमझदारीहरूलाई निब्ट्याउन संघीय सरकार (शिक्षा मन्त्रालय) ले नेतृत्व लिई सहजीकरण गर्न आवश्यक थियो । तर, त्यसको विपरीत पछिल्ला दिनमा संघीय सरकारको शिक्षा मन्त्रालय तथा सो मन्त्रालय सम्बद्ध कर्मचारीतन्त्रले संविधानमा लेखिएको भन्दा अन्यथा हुने गरी कानून बनाउने, सहमति/सम्झौता गर्ने, र निर्देशन दिने गरेको देखिन्छ। संघीय सरकारको मूल नेतृत्वको सह नपाइकन फगत मन्त्रालय तह र कर्मचारी संयन्त्रबाट यस्ता गतिविधि भइरहेको भन्ने मान्न अलि कठिन छ ।[४२] शिक्षकहरूका संघ/संगठन र संघीय सरकार/शिक्षा मन्त्रालयका पछिल्ला गतिविधिले हाम्रो संघीयतालाई "देखावटी संघीयता" मा रूपान्तरित त गर्दैछ नै, त्योभन्दा पनि महत्त्वपूर्ण पहिले नै कमजोर नेपालको सामुदायिक विद्यालय शिक्षालाई यसले थप धराशायी पार्ने देखिन्छ ।

चाहे ती संघीयतामा गएका मुलुक होऊन् वा एकात्मक, विद्यालय शिक्षा राम्रा भएका सबैजसो मुलुकमा विद्यालय शिक्षाको प्रबन्धन/व्यवस्थापन स्थानीय तहले नै गरेको देख्न पाइन्छ । नेपालले पनि २०२८ सालमा नयाँ शिक्षा योजनाको नाउँमा समुदायबाट विद्यालयलाई खोसेको परिणाम आजसम्म भोगिरहेको छ । सोही तथ्यलाई मनन गरेर नै नयाँ संविधानमा विद्यालय शिक्षालाई स्थानीय सरकार मातहत ल्याइएको हो । त्यसैले, सीमित समूहको स्वार्थका कारण मुलुकका ८० प्रतिशत विद्यार्थीलाई "केटर" गर्ने सामुदायिक विद्यालयहरू कमजोर पार्ने गतिविधिप्रति संघीय सरकार, राजनीतिक दल, स्थानीय सरकार र अन्य सरोकारवाला एवं बुद्धिजीवीहरूले समयमै सचेत हस्तक्षेप गर्न जरुरी छ । अहिले पनि सामुदायिक विद्यालयको अधोगतिलाई रोक्न सकिएन, सार्वजनिक शिक्षालाई सुधार्न सकिएन भने यसले नेपालको समग्र शिक्षा प्रणाली नै चीर कालसम्म ध्वस्त पार्नेछ ।

[४०] गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघका कार्यकारी निर्देशक विमल पोखरेलसँग चैत २८, २०७५ मा गरिएको कुराकानी ।

[४१] २०७५ चैत अन्तिम हप्ता शिक्षक संघ/संगठनका प्रतिनिधिसँग गरेको कुराकानीमा आधारित । उनीहरूमध्ये धेरैले स्थानीय सरकारलाई शिक्षक व्यवस्थापनको जिम्मेवारी दिइए त्यसले विद्यालयमा झन् राजनीतीकरण निम्त्याउने बताएका थिए ।

[४२] हेर्नुहोस्, श्रेष्ठ, श्याम । २०७६ । सिरानीमुनि लुकाइएको आयोगको प्रतिवेदन । *शिक्षक* १२(१३४) : ३२–३६ ।

सार्वजनिक संवाद र सार्वजनिक बहसको गुणस्तर उकास्नु मार्टिन चौतारीको शुरू देखिकै उद्देश्य हो। नेपालमा बहस र अन्तर्क्रियाको अभ्यास निकै कम हुने बेलामा स्थापित मार्टिन चौतारी अहिले पनि अनौपचारिक तर गहन सार्वजनिक छलफल गर्ने थलोका रूपमा देशभर परिचित छ। यहाँ सातामा दुई दिन विविध विषयमा छलफल हुन्छ। यस बाहेक यसले सत्ता संरचनामा आइरहेको परिवर्तन, ज्ञान उत्पादनका स्थल र संस्थाका चरित्र र गतिविधि, र नेपाली समाजमा भइरहेको भौतिक रूपान्तरणका विभिन्न आयाम विषयमा गणतान्त्रिक बहुलताको सन्दर्भमा र लैंगिक, भौगोलिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको दृष्टिकोण सहित अनुसन्धान गर्दै आएको छ। युवा अनुसन्धातालाई अनुसन्धानको व्यावहारिक प्रशिक्षण दिने काम (मेन्टरिङ) पनि चौतारीको अभिन्न पाटो हो।

अहिलेसम्म चौतारीले ९३ ओटा पुस्तक प्रकाशन गरिसकेको छ। सन् १९९६ देखि निरन्तर प्रकाशन हुँदै आइरहेको जर्नल *स्टडीज इन नेपाली हिस्ट्री एण्ड सोसाइटी* र सन् २००६ देखि प्रकाशन हुन थालेको *मिडिया अध्ययन* (सन् २०१६ देखि *समाज अध्ययन* नामकरण गरिएको) को सम्पादकीय गृह पनि चौतारी हो। सन् २००६ देखि मार्टिन चौतारीले अनुसन्धान पुस्तकालय र मिडिया डकुमेन्टेशन सेन्टर सार्वजनिक उपयोगका लागि खुला गरेको छ। पुस्तकालयमा २३ हजारभन्दा बढी पुस्तक छन् जसमध्ये करिब एक चौथाई मिडिया सम्बन्धी छन्।

मार्टिन चौतारीका पाँच काम—छलफल, अनुसन्धान, अनुसन्धान प्रशिक्षण, प्रकाशन र पुस्तकालय—आपसमा अन्तरसम्बन्धित छन्। समष्टिमा यिनले सुसूचित संवाद र विश्लेषण मूलक अनुसन्धान मार्फत राज्य र नागरिक बीचको सामाजिक सम्बन्धलाई सबल पार्ने र समावेशी सार्वजनिक वृत्त विस्तार गर्ने चौतारीको मुख्य उद्देश्यलाई सघाइरहेका छन्।

संघीयता र विद्यालय शिक्षा
शोध-संक्षेप (Research Brief) अंक २४, जेठ २०७६
© मार्टिन चौतारी, २०७६

यो अध्ययन डेनमार्कको विदेश मन्त्रालयको आर्थिक सहयोग तथा डानिडा फेलोसिप सेन्टरद्वारा कार्यान्वित परियोजनाबाट सम्पन्न गरिएको हो।

मार्टिन चौतारी
२७ जीतजंग मार्ग, थापाथली
पो.ब.नं. १३४७०
काठमाडौँ, नेपाल
टेलिफोन : + ९७७-१-४१०२०२७/४२३८०५०
फ्याक्स : + ९७७-१-४२४००५९
इमेल : chautari@mos.com.np
www.martinchautari.org.np